
МУЗИЧНИЙ АРХІВ

Володимир Грабовський

КОМПОЗИТОР VERSUS ФІЛОСОФ

Про Романа Бергера

Думаю, ми лише вдаємо,
що знаємо, що є музикою.

Роман Бергер

У стислому розумінні композитора – автора музичних творів – можна розцінювати як мислителя, філософа. Але далеко не всі композитори здатні себе виявити у філософському сенсі, лише окремі непересічні особистості з них залишають після себе філософську спадщину. У сучасній музиці до таких належить польський композитор Роман Бергер (1930–2020), який, проживши довге життя, залишив по собі значний доробок як композитор, так і філософ, теоретик музики.

Роман Бергер народився в Цешині, музичні студії розпочав у Вищій музичній школі в Катовіце. Внаслідок сталінських репресій у 1952 році разом із родиною був виселений до Братислави, де продовжив професійне музичне становлення у *Vysokiej Škole Muzických Umení* як піаніст і композитор. Від 1967 року був секретарем Спілки композиторів Словаччини, з цієї посади був усунений в 1971 році. Викладав фортепіано і сучасну музику у Братиславській консерваторії, працював на словацькому телебаченні. Єжи Станкевіч, автор енциклопедичної статті про Бергера, підкреслює, що він «у теоретичних текстах критикував комуністичну систему. Був визнаний дисидентом, на дев'ять років позбавлений права на працю, був переслідуваний службою безпеки» (*Encyklopedia PWM. AB. Część biograficzna Suplement. S. 48–49*). У 1980–1991 рр. Р. Бергер працював в Інституті історії мистецтва АН Словаччини. Спільно з математиком Б. Річаном проводив неофіційні семінари на тему застосування математики в музиці під назвою «Музика і математика». Активне публічне життя Бергера продовжилося восени 1989 року: був запрошений до міністерської комісії освіти і культури; як член об'єднання брав участь у відпрацюванні нових концепцій мистецької освіти. 23 грудня 2020 року Роман Бергер відійшов у вічність.

* * *

Творчий процес Р. Бергера міцно пов'язаний з філософсько-етичними засадами. «Композиторську діяльність доповнює своєю теорією музики на філософській основі. Його концепції використовують здобутки сучасних наук (математична логіка, кібернетика, фізика, теорія інформації, соціологія, психологія) і на підставі празької семіотичної школи творять нову постать теоретичної музикології» (Є. Станкевіч).

Як композитор Бергер залишив по собі цікавий спадок. Це твори для оркестру, фортепіано, органа, камерних ансамблів, хори, вокальні та низка електроакустичних композицій. Серед іншого – *Трансформації* (чотири твори для оркестру, 1965); *Конвергенції* (три твори соло для скрипки, альту, віолончелі, 1969–1975); *Transgressus* (електроакустична музика, 1999); *Exodus* (для органа у чотирьох частинах, 1981–1982, 1997). Якось керівник камерного оркестру імені Б. Вархала в Братиславі запропонував композиторові написати твір, присвячений пам'яті Я. Корчака. У композиції мали б бути використані слова, викарбувані на мурі варшавського гетто: «Вірю в сонце, попри те, що не світить, вірю в любов, попри те, що не відчуваю її, вірю в Бога, попри те, що мовчить». Згодом композитор написав триптих *Post scriptum* (2004) для камерного оркестру вже після того, як мав у своєму доробку твір *Korczak in memoriam* для мецо-сопрано і дев'яти інструментів (2000). З приводу композиції *Post scriptum* автор зазначив, що «не може компонувати твору „до слів”, які хтось записав по дорозі до газової камери... Інформація цього стибу відвертає увагу від істотної речі: мистецтво мало б нам пригадати, що існує сфера Невимовного».

Справедливо відзначають своєрідність факту написання Бергером виняткового твору для органа *Exodus* («Вихід»). Автор, не будучи органістом і компонуючи великий твір для цього інструменту, «наздоганяє» М. Дюпре і О. Месьяна, які, досконало володіючи цим інструментом, мають масштабні органові композиції. Про *Exodus* композитор говорить, що у підтексті твору – ідея виходу з неволі у найзагальнішому значенні; мається на увазі не фізична, а духовна неволя – подолання світу фальшивих пророків, світу пихатості, егоїзму, несправедливості, «мислевбивства». «Чи диктатура існує лише поза нами – зовні – чи всередині нас?» – запитусь композитор-мислитель, тобто засвідчує факт, що диктатура має своїх «агентів», «колаборантів» у наших душах... І продовжує: «випроstaatте дороги ваші», «мусите знову народитися з води і духа!». Очевидно, ці заклики торкалися багатьох думок і чинів Р. Бергера, що був у пошуках «шляху з лабіринту», у пошуку спільної мови в ситуації перемішання мов, що відбулося при будівництві Вавилонської вежі. У цьому контексті здійснюється не лише формування музичної субстанції, але, напевно, криється зерно філософських розмислів у творчості Бергера.

Мені пощастило цілісно почути *Exodus* під час одного з концертів Міжнародного фестивалю краківських композиторів 22 травня 2005 року. У цій величній композиції автор засадничо ставить за мету перемогу *sacrum* над *profanum*. На фундаменті вічних цінностей автор досяг неперевершених вершин, що можуть бути прикладом для багатьох. У мене відбулося знайомство з Р. Бергером, що продовжилося нетривалим листуванням: композитор надіслав декілька своїх теоретичних праць словацькою мовою. Хоч тривалу частину свого життя композитор прожив у Словаччині, залишився представником польської музичної культури, спираючись на європейські традиції – від аллюзій Й. С. Баха, не минув увагою творчість Бартока, Шимановського, Месьяна, Лютославського – аж до «полемики» з експресіонізмом, діалогу з нововіденською школою, плюс сміливе використання електроакустичних засобів.

* * *

Роман Бергер є автором кількох сот теоретичних есеїв та публіцистичних праць з ділянки теоретичної музикології та філософії музики. У 2000 році у Братиславі вийшов друком збірник, в якому вміщена 21 стаття з 1980–1991 рр. під назвою *Drama hudby. Prolegomena k politickej muzikológii*. У 2005 році зусиллями діячів музичної академії ім. Кароля Шимановського (Катовіце), вийшов ґрунтовний збірник досліджень Романа Бергера під назвою «Засади творчості. Вибір праць з 1984–2005 рр.». У виданні міститься близько 30 праць, у тематиці яких відображено погляди, філософські роздуми і пошуки композитора, зміст яких стисло можна окреслити, як вивчення сенсу музики. Певною мірою це підтверджується переліком деяких статей – «Спроба окреслення поняття „музика”» (1984); «Сенс мистецької музики» (1985); «Шкіци до теорії творчості» (1986); «Музикогенеза – музикогеометрія – музикорегуляція» (1994); «Від музики у просторі до простору в музиці» (1996) та ін. Філософію музики Р. Бергера ґрунтовно проаналізував у вступній статті збірника «Про письменство Романа Бергера» відомий музиколог-філософ Богдан Поцей. Він дошукується глибини і змісту у вербальних міркуваннях композитора, що на підсвідомому рівні можуть виникати, можливо, в інших композиторів. Р. Бергер ставить, здавалось би, прості питання:

- чи потрібно мислити про музику?;
- як музичний твір конкретизується звуками у співдії різних елементів і якостей;
- мислення в словах, а також – безслівне, поняттєве (звучанням, структурою, формою).

Автор цієї вступної статті не забуває нагадати про те, що над перерахованими та іншими проблемами сенсу музики міркували ще древні мислителі, пізніше – Кант, Шопенгауер, а ближче до наших часів Е. Гуссерль. Б. Поцей згадує його феноменологічні здобутки останнього в «Логічних дослідженнях». Відбувається ніби змагання двох видів розмірковувань:

- чисто звукове, безслівне, конкретизоване музикою;
- поняттєве, описово-рефлексійно-дослідницьке, що тлумачиться мовою понять.

Таким чином твориться взаємодія двох сфер сенсу – безслівної і поняттєвої.

Пропонована стаття Р. Бергера *Чи має сенс артистична («поважна») музика?* на перший погляд може видатися парадоксальною чи контрверсійною. Принаймні для певної категорії людей неоднозначні питання сенсу музики взагалі і серйозної зокрема, хвилювали не лише Романа Бергера. Його старший колега – Богуслав Шеффер – цими проблемами тривожився кілька десятиріч перед Р. Бергером. Ще в 50-х роках вийшов друком його *Mały informator muzyki* (у наступні десятиріччя кількаторазово перевиданий). Можна помітити паралелі між послідовними, зконцентрованими думками Р. Бергера і, подібно, у Б. Шеффера, що викладені в критичному стилі у його статті *Музика в сучасному світі*. Проблемні питання шляхів музики, її розвитку Роман Бергер розкривав у багатьох своїх філософських роздумах, а думки, висловлені майже півстоліття тому, як ми здогадуємося, залишаються актуальними й нині в ХХІ столітті.